

OIHENART ETA EUSKAL LETRAK

BEÑAT OYHARÇABAL

Historialari, olerkari, paramiologo, euskalari... Oihenart bezalako herri-gizon gutxi izan du Euskal Herriak, eta nekez izenda daiteke haren ondoan joan mendeetako beste kargudun euskaldunik, hark izan zituen bezalako ardura publikoak izanik, hedadura bereko kultur lanik eskaini digunik. Haren sortzearen laugarren mendemuga ospatua izan baita aurten, hobeki ikertuak izan dira haren lanak, eta badi-rudi haien atzean, Leizarragaren eta Axularren izenez baliaturik izendatzen ditugun bi eredu paradigmaticoen artean, beste bat agertzen zaigula, beste bietarik desberdina eta nolabait euskal kulturarentzat haien sintesia ere egiten zuena. Leizarragarena bezala, kasik segidarik gabe geldituko zen obra horren emaitza nagusiak ikusi aitzin, gogora ekar dezagun Oihenart bizi izan zen garaia.

OIHENARTEN GARAIA

Oihenart XVII. mendeko gizona izan zen (hobeki esateko: lehen bi herenetakoa, 1592an sorturik 1667an hil baitzen). Zuberoan jaio zen eta Nafarroa Beherean ere bizi izan bazen ezkondu ondotik (1627an), ez da dudarik haren moldakuntza Zuberoako giroan egina izan zela.¹ Eta garai hartako Zuberoa, etxe zenbaitetan bederen, aurreko mendeko erreformaren ondorioz alde batetik, eta, beste aldetik, Nafarroako errege edo erreginaren inguruan biltzen ziren taldeen eraginez ere (itxura guztien arabera, tokiko familia batzuek beren sartzuek baitzituzten haietan),² kultur eta hezkunde-kontuetan aski aitzinatua zatekeen.

Pixka bat geroago (1661ean) gertatuko zen Matalazen —Mithikileko erretorearen— jazarraldia gogoan izanik, inork bestela uste izan dezakeen arren, XVII. mendearen hastapeneko Zuberoa ez zen gizarte hertsia, etsi, miserable horietarikoa. Ez osoan bederen. Hirietako merkatari-burgesiak gizarte-maila gorentara upatzeko ahalak zituen, ikasketen bidez lege-gizonen erronkara pasatuz lehenik, eta hortik, ezkontzaren bidez, nobleen artekora. Famili estrategiak ere baziren helburu horietara heltzeko, eta hain zuzen ere, Oihenartarrek estrategia horren ilustrazio garbia eskaintzen digute. Gurearen aitona Mauleko burges merkataria izan bazen, haren aita lege-gizon izan zen, eta bera ere, bide horretarik abiatuz, kargu publikoak izan zituen aski gazterik heren ordenako ordezkari izanik Zuberoan (1623-1629). Azkenik, ezkondu ondoan Nafarroa Behereko noblezian sartu ahal izan zen. Haren semeetarik biga eliz gizon izanen ziren. Azpimarratzekoa da, gizartearen barneko mugikortasun hori ikasketen bidez obratzen zela oroz gainetik eta ahal zuenak bere haurrak ikasketa luzeen egitera bultzatzen zituela bai katolikoen artean (Oihenarten familia), bai higeanuten artean (Belatarren familia). Oihenart, etxez,³ zuberotar *kapare* bat baizik ez zen, erdi mailakoa, hots, eta ez aitoren seme; bizkitartean euskara, latina, gaztelera, italiara, gaskoiera, frantsesa arras ongi menderatzen zituen, eta grezieraren gramatikan ere zerbaixka baino gehiago zekien Lafitteren aburuz.

Giro orokor horretan ulertzeko dira, ene aburuz, Oihenarten bi ezaugarri nagusiak: gogo-i rekidura eta modernotasuna.

Gogo-irekidura eta modernotasuna aipatu ditut, historiako gaietan erakutsi izan zuen zorroztasuna eta baliatu zituen azterkabide zehatzak kontuan harturik, bereziki. Ordea, haren obraren parte horretaz beste norbait ariko baita *Jakin* honetan, ez dut alderdi hau hemen gehiago zilatuko. On da, halere, garai haiek Nanteseko ediktuaren ondokoak zirela gogoratu, Oihenarten irekidura hori tolererantziaz ere oratua zela gogoratzea, ez baitugu haren lanetan herrazko edo aiherkundezko elerik aurkitzen partida izan zituzkeen jendeen kontra, hala nola higenauten eretzera.⁴ Bestalde, agoten egoera (orduko eta tokiko arrazakeriaren adierazpen garbienetarik baitzen hura, dudarik batere gabe) aipatzen duelarik *Notitia* bere liburuan, ez da beldur jendeen artean zabalduenik zeuden haiei buruzko aurriritzien salatzeke, eta jende horien egoera hitsaren zen bezala erakusteko:

«Badiote, lepradunak direla eta kutsatzen dutela, haien begitartean eta egitateetan zerbait badela mesprexagarri eta higuin-garri egiten dituen, bai eta hats kiretsa dariela ere. Ez dut holakorik sinesten, ezen beldur naiz uste hori jendeen aurriritzietan finkatuago dela, datu segur eta egiaztatuetan baino. Ez dut ukatzen jendeen mespretxua jasan behar dutela, eta beren herrian berean arrotzat hartuak direla, hainbestetaino non ezin izan baitezakete ez kargu ez ohore publikorik. Beste herritarrek dituzten ondasun komunak ez ditzakete balia. Debekatua zaie beste jendeekin ezkontzea eta harremanik izatea, bai eta, azotatearen mehatxupean, etxetik zape-tarik gabe eta arropetan trapu gorri bat agerian ekarri gabe aterratzea ere.» (*Notitia*, 3. lib., V. kap.)

OIHENART EUSKALARIA

Oihenarten euskal obra euskalari batena da gehien-gehienik, nahiz olerkiak ere idatzi zituen, orduko olerkigintza landua nolakoa zen ahantzirik, maizegi ariketa hustzat hartuak izan direnak.

Euskalaritzari dagozkionetan, bi lan bereziki aipatu behar ditugu: alde batetik, hor ditugu Oihenartek Sylvain Pouvreauri bere hiztegia zela eta egin zizkion oharra, eta beste aldetik, *Notitia Vtriusque Vasconum* delako historiako liburuan euskararen morfologiari buruz idatzi zuen aurkezpen harri-garria (1. liburuko XIV. kap.). Bestalde, Oihenartek Euskal Herriko atsotitzen eta erretrauen biltzeko egin zuen lana ere aipatu beharra da.

LAPURTAR EUSKALTZALEEKIKO HARREMANAK

Lehen lana denaz bezainbatean Pouvreauri rekin jakintzazko harreman horiek izan zituela azpimarratu behar da lehen-lehenik. XVII. mendearen erdialdean Pouvreau zatekeen Lapurdin euskal gaietan gizonik argituenetakoa. Parisera buruz joan zelarik ere, ez zituen utzi gai horiek eta, besteak beste, bere hiztegiaren moldatzen ari izan baitzen han, ikusten dugu Oihenarti eskatu ziola laguntza (eta iduriz hari bakarrik). Berrikitari berriz argitara eman izan da, lehenagoko idazlanak ere kontuan harturik eta aberasturik, bi euskalarien arteko korrespondentzia (M.J. Kerexeta, *ASJU*, 1991, 3. zk). Zorigaitzez laneko dokumentu hutsak dira gutuneria horretan agertzen zaizkigunak. Alabaina, Pouvreauk Oihenarti hitz batzuen esanahiaren argitzeko eskatu baitzion, hitz horien zerrendak, ondoan frantsesezko adierazpena dutela kausitzen dira, soilik, gelditu zaizkigun Oihenarten bost gutunetan. Hainbestenarekin, ezin esan dezakegu bi gizonen arteko harremanak horretaz kanpo nola-koak ziren, edo euskal gaietan egonik ere hiztegiak landa beste alorrik jorratu zutenetz.

Dakigunez, euskara-kontuetan Lapurdi zen garai hartan euskal probintzietan aitzindari agertzen zena, ondotik Zuberoa zetorkiola, beharbada, eta segur aski, molde laikoago eta ikasiago edo jantziago batean ere azken hau. Ez dakigu zer harreman-mota izan zuen Oihenartek lapurtar idazleekin, nahiz segur den haien lanak ongi ezagutzen zituela, aski iruzkin zorrotzak egin baitzituen batzuen bertsoez bere arte poetikoan. Zenbaitek pentsatu izan du menturaz aihergo zerbait sortu zela haien artean, eta egia da Etxeberri Sarakoak handik mende

erdi batera ez diola estimu handirik erakutsiko Oihenarti. Bederen *Pouvre* aurreko korrespondantzia horrek (1665ekoa) harreman onak ere izan zirela erakustera ematen digute, Oihenartek itxura guztien arabera, gogo onez erantzun baitzien *Pouvre* auk egin zizkion laguntza-galdeei. Bestalde, Etxeberri Ziburukoaren bertsogintza kritikatu bazuen ere, pentsatzekoa da harekin ere gutun-harremanak izan zituela gutxienetik, eta elaire ere zirela hain segur. Alabaina, Etxeberri bere olerkietan zerabiltzan lizentzia poetikoak garratzi kritikatu ondoan hona zer dioen bere arte poetikoan:

«Damurik izpiritu horrek nahiago izan baitu poesian bermatu (ez zuelarik hartako batere dohainik), prosan baino, honetan ongi ari izanen baitzen dudarik batere gabe; ezen (obra inprimatuz landa), haren hiztegiak, adiskide zenbaiti idatzi haren gutun etxez etxe eginek, haren hiztegiak, eta aditz jokatuz (haren eskuz idatziak ikusi izan ditudanek), mintzaira horretaz askitito jabetua zelako lekukotasuna ematen dute.» (*L'art poétique basque*, 229 or.)

GRAMATIKARIA

Horiek horrela, Oihenartek euskalari gisa utzi dituen lanen artean aipagarriena menturaz *Notitia* bere historia-liburuan (1. lib., XIV. kap.) euskal morfo-sintaxiaz egiten duen aurkezpen laburra bide da. Saroihandi (*Tercer Congreso de Estudios Vascos*, 1923) Oihenarten gramatikazko ikuspuntuak nolakoak izan ziren biltzen saiatu bazen ere, berriki arte, esan nahi baitu euskal gramatikaren historiografia lantzen hasi arte, neke zen haren lanaren balioaren neurtzea. Alabaina, Oihenartek ez zuen egiazko gramatkarik idatzi, eta hamabost orrialderen barnean sartu zituen, euskal deklinabidearen aurkezteko eta euskal aditzaren jokabidearen argitzeko baliatzen zituen azterkabideak. Gauza gutxi beraz, eta gutxi hori latinez historia-gaiez oroz ginetik ziharduena liburu batean: ez da harrizteko gramatika-lan labur hori kasik oihartzun batere gabe gelditzea gure gramatikagintza-tradizioan.

Bizkitartean, hurbiletik behatzen dielarik egungo gramatikariak orrialde horiei ikus dezake Oihenarten azterkabidea arras aitzinatua zela, eta puntu gehienetan Larramendik berak baino ikuspegi zehatzagoa eta zuzenagoa zuela.⁵ Ez dabil euskara beste mintzaira baino gehiago edo gutxiago den izartu beharrez, baina den bezala harturik haren morfologiazko ezau-garriak sistematikoki agertarazten ditu. Printzipio batek gidatzen du haren azterketa morfologikoa: forma bati morfema bat dagokiola, eta alderantziz. Jokabide hotz eta zorrotz horrek latinaren menpekotasunetik ateratzeko bidea eskaintzen dio, eta morfologiari dagozkion puntu gehienetan puntako aitzindari agertarazten du euskal gramatikagintzaren historiografian: *-a(k)* artikulu gisa azterkatzea; mugagabeari dagokion deklinabideko paradigmaren eskaintzea, ergatibitateari ohar-tzea eta latinaren sistema nominatibo-akusatiboarekin kontrastatuz argitzea, artikulu pluraleko ondarkien azalpena, aditz laguntzaileen sailkapen modernoak (*izan*, **edun*, **edin*, **ezan*)⁶... Hori guztia, eta besterik ere, iragaitzaz bezala ondu hamabost bat orrialderen barnean.

ATSOTITZEN BILTZAILEA

Euskalaritzaren, herri-jakintzaren eta filosofiaren mugan hor ditugu bestalde Oihenartek bildu zituen atsotitzak: 706 atsotitzen zerrenda bat, eta beraz, hats luzeko lana, esan digunaren arabera gazte-denboran hasi zuena. Zenbait humanistaren bultzadaren ondorioz, esan zaharren bilketak loraldi bat bezala izan zuen XVI. mendean. Oihenartek aitzin solasean gogorarazten duen bezala, oso erro barnekorrak zituen filosofi tradizio horrek:

«Atsotitzak ez dira arrazoirik gabe betidanik aipatuak izan, ez bakarrik hain ezagunak dituzten jende xumeen artean, baina jakintsunen artean ere. Zeren, elestaldietako solasen apaingarri, eta besteei zerbaiten sinetsarazteko argumentu izatez gainera, badauzkate beren barnean gure biziaren bideratzeko balio duten irakaspenak; horrek, (...), Aristoteleri erranarazi zion, gertek eta kalamitate publikoek galarazi Filosofia zaharraren ondarkinak zirela atsotitzak, eta beren laburragatik eta gau-

zen adierazteko duten molde atseginagatik iraun zutela.» (*Les proverbes basques*, préface).

Tradizio horretarik abiatu filosofoen zerrenda emanik (20 izen baino gehiago Aristoteletik haste aipatzen ditu), Oihenartek lan horren garrantzia erakutsi nahi zuen, erretrauetan populuen jatorrizko zuhurtzia aurki zitekeelako ustea bere egin baitzuen. Bidenabar, euskarak, eta harekin batean euskaldunek ere, maila horretan egin zezaketen ekarpena ere agerian utzi nahi zuen. Egia esan, Euskal Herrian ere, horrelako bilketa-lanak Oihenart horretan hasi zen baino lehenago jadanik egin ziren: 1596an Iruñean argitara eman ziren erretrauak hor ditugu lekuko. Bestalde, beti Zuberoan eta garai berean, Oihenartez kanpo beste bi euskalari bederen atsotitzak biltzen ari izan zirela badakigu: Zalgiz eta Jakes Bela. Nahiz hitzaurre a n ez dituen aipatzen badirudi bataren eta bestearen bilketa-lanak ezagutzen zituela Oihenartek, eta baliatu zituela bere bildumaren osatzeko. Garbiki aitortzen du, ordea, arruntegi iruditu zitzaizkion atsotitzak ez dituela argitara eman; horrela esplika daiteke beharbada, frantses edo espainol erretrauekin gonbaratuz, atsotitz misogino gutxiago dela Oihenarten bilduman, eta emaztearen irudia, Haritschelharrek azpimarratu bezala, araberan hobeki zaindua dela hartan. Besteetan ez dakit, baina honetan, hein batean bederen, *politically correct* gure Oihenart!⁷

OIHENART ETA OLERKIGINTZA

Bi alderdi ditu Oihenartek olerkigintzaz egin zuen lanak: alde batetik, teori mailan, euskal bertsoigintzaren arauak finkatu nahi izan zituen; bestalde, arau horiek nolabait aplikatuz, olerkiak idatzi zituen.

Lehen lana Lafittek duela mende laurden bat argitara eman zuen *Arte poetikoa* frantsesez idatzi 1665eko idazlanean bereziki landu zuen, nahiz *Notitia*-ren bigarren argitaralpeneko (1656) 1. liburuko XIV. kapituluan ere, baduen atalño bat horretaz: *silaben kuantitateaz*, hots.

Bigarrenlana berriz, 1657an atsotitzekin batean publikatu zituen olerkietan obratua da, baita ondoko beste argitaralpen batean (1664ekoa seguruenaz ere) argitara eman ziren beste olerki batzuetan.

ARTE POETIKOA

Arte poetikoak erakusten digun lehen gauza Oihenartek sail horretan zuen kulturaren zabala dugu. Alabaina, bi partetan emana da idazlan hori: lehenean, beste hizkuntza batzuetako bertsogintzari behatuz zenbait oinarritzko kontzeptu argitzen eta autore desberdinen aipuen bidez ilustratzen ditu; bigarren partean, berriz, euskal bertsogintza aipatzen du, arau batzuk finkatuz lehenik, eta zenbait olerkariren kritika eginez gero. Geldi gaitezen minutu batez bigarren parte horretan.

Euskal bertsogintzarentzat Oihenarten ideia nagusia bi baieztapen hauetan bil daiteke:

- hitzen azentu prosodikoa kontuan hartzekoa da, bai erri-
marantzat eta bai bertsoaren neurriarentzat: hitzeko silaba
azentudunak ditu erriaren oinarria eta bertsoaren neu-
rria finkatzen;
- elisioa eta sineresia egin behar dira.

Bi puntu hauek italierazko, espainolezko, baita latinezko bertsogintzan ere, betetzen direla erakutsi ondoan (frantsesezkoan ez bezala) euskarazko bertsoek ere arau-bertsoen araber moldatuak izan behar luketela dio. Bestalde, errima silaba eta erdikoa gutxienetik izan ledin nahi luke.

Euskal letretan hogeigarren mendean bereziki aurkituko dugun joera bati hatsarrea emanez, teoriarazko oinarri horiek finkatu ondoan, errealitatea hari plegatu beharrez saiatu zen Oihenart. Ezen ez da dudarik ordu arteinoko euskaldun bertsogileak araumolde horretarik aski urrun ibili zirela: ez hitzen beretzko azentua, ez sinalefa egin beharra, ez baitzuten kontuan hartzen bertsoaren neurtzeko. Horregatik gaitzesten ditu Oihenartek, Bernat Etxepare, Jean Etxegaray, Arnalt Logras eta Joanes Etxeberri Ziburukoaren bertsoak.⁸ Olerkari bat baizik ez du aurkitzen euskaldunen artean bertso-erabide onari (*qui*

a tenu la bonne méthode) jarraiki zaionik: Haranburu aita kaputxinoa (*Debozino eskuarra*, 1635ean lehen aldiz argitaratu otoitz-liburuan). Ordea, haren bertsoen hurbilagoetik aztertzen hasiz gero, irudi luke ohargabeen gertatu zitzaiola Haranbururi zenbaitetan delako arauetara jarraitzea (penitentziatzko zazpi salmuak aipatzen ditu Oihenartek). Alabaina, urrunago joanik ageri da Haranburu ere hastantzen dela Oihenartek eman erregela haietarik, zeren maiz errima silaba eta erdikoa ez duela egiten esaten baitu zuberotar kritikariak; halaber, bertso lerrakor edo proparoxitono delakoetan ere, azentua lehen silabaren gainean duten bi silabako hitzak erabiltzen omen ditu:⁹

«Baina hobeki eginen zukeen orotan errima silaba eta erdikoa gutienetik egin izan balu (ardura ez baitu horrela egiten), eta bertsu lerrakorrak lehen silaba luzea duten bi silabatako hitzekin bururatu izan ez balitu.» (*L'art poétique basque*, 226 or.)

Zer esan nahi du horrek? Haranburuk zenbaitetan arauetara bizkar ematen ziela, eta adibidez, bertso lerrakor baten bukareratik *hurko* eta *turko* hitzak (Oihenartentzat paroxitonoak direnak, eta ez azentugabeak) erabiliz huts bat egiten zuela? Segurenaz ere, ez. Hau bakarrik: Haranbururentzat, garai hartako Lapurdiko beste olerki-idazleentzat bezala, ez zela Oihenartek zioen bezalako bertso emerik eta lerrakorrik (haren deituren atxikitzeko).

Haranbururen erdua ez du Oihenartek bakarrik aipatu iraganean, Larramendik ere bere *Arte* famatuan poesiari eskaini orrialdeetan egin baitzuen. Ordea, arras bestelakoa zen hare n ideia, nahiz Oihenartek bezala, Larramendik ere azentua kontuan hartzen zuen. Nolaz hori? Hona.

Larramendik bi bertsogintza-mota bereizten zituen euskal tradizioan: bata, librea «por que no tanto se atiende à los pies, y syllabas del verso, y metro, quanto al ayre, y armonía del canto y musica, à que se acomodan»; bestea, berriz, neurtua «por que guarda sus leyes de numero determinado de syllabas en cada verso». (*Arte de la lengua vascongada*, 373 or.)

Oihenarten teoriarekin erkaketarik egitekotan, bigarren mota hori kontuan hartu behar dugu noski. Barnago joanik

Larramendik beste bi ohar egiten zituen bertso gintza-mota hartaz, bieran Oihenarten arauak ostikatu: lehenik, bazioen sinalefa aukerazkoa zela; bigarrenik, azentua bertsoaren neurriari arabera aldakorra zela: «en el acentuar ay licencia para mudar de una sylaba en otra el acento agudo, segun pareciere conveniente para la numerosidad del verso.»¹⁰ (*Arte de la lengua vascongada*, 378-379 or.).

Gogoan har, Larramendiren teoriaren arabera, hitzetako azentu prosodikoak ez duela bertsoaren neurriari egokitzeko beharrik. Alabaina, haren aburuz, bertsoaren neurria, silaben kopuruak finkatzen du, eta azenturik izatekotan ere, bertsoaren arabera izan behar du oroz lehen. Horrela Larramendik Haranbururen *Te Deum laudamus* delakoaren itzulpeneko bertso batzuk eskaintzen ditu, azentuak agertaraziz, baina azentu hori bertsoetik kanpo behar lukeen tokian ez delarik:

Jaungoicoá zu zaitúgu
Bihótz osoz laudatzén,
Zu, záitugu gueuré Jáuntzat
Ahalaz defendatzén.

Aitá bethierecoá
Ceren baitzará segur,
Andic emaiten darótzu
Lurrác ohoréz agúr

(*Arte de la lengua vascongada*, 379 or.)

Bertso horretan —dio Larramendik— ber hitza bi itxura desberdinetan agertzen da azentuari dagokionez: *zaitúgu* (1. bertsoan), *záitugu* (3. bertsoan). Bestalde, beste hitz batzuetan, bertsoetik kanpo beste toki batean izan behar luke azentuak: *darótzu* bertsoan vs *dárotzu* hitzean, *laudatzén* bertsoan vs *laudátzen* hitzean, *defendatzén* bertsoan vs *defendátzen* hitzean, *jáuntzat* bertsoan vs *jauntzát* hitzean.¹¹

Zer ondorio atera dezakegu gonbaraketa horretarik? Lehenik, Oihenarten bertso-teoria linguistikoa delako Larramendirena baino. Harentzat bertsoaren neurria eta erritmoa hizkuntzako unitateei (hitzei, Oihenarten kasuan, hitzaren esanahi arruntenean) jarraikitzen zaie, eta ez alderantziz. Aldiz, Larramendik bertsoaren neurkadari ematen dio lehentasuna.

Oihenarten ikusmoldeak Larramendirenak baino buruhauste gehiago dakar, noski. Zeren azentu prosodikoa ez baita euskalki guztietan berdin gertatzen, ezta toki berean ere (ikus horretaz Hualde, *ASJU*, III, 1991). Beraz, Larramendiren bertso-teoria-ak bertsogintza zabalago bati bidea irekitzen dio, Oihenartenak baino.

Bada haren lanean puntu bat argitu beharrekoa: ea Oihenartek bere teoria bere baitarik geroari buruz eraiki zuen, ala jadanik obratuak ziren bertso-arauak agerian eman nahi izan zituen. Erantzuna bi moldetan eman daiteke ene aburuz. Irudi luke Oihenartentzat, ematen zituen erregelak euskal bertso-gintzarenak zirela; gaurko azterkatzaileak, berriz, lehen ikusi dugun bezala, bestela ikusten ditu gauzak, harentzat ez baita dudarik Oihenartenak zirela arauak, eta euskal olerkigintza aberastu edo edertu nahiz asmatu zituela.

Oihenartek agerian eman zituen arauak euskal bertso-gintzaren tradizioari zegozkiola uste bide zuen, edo bederen hala aditzera ematen zuen. Horregatik bertso herrikoietara jo zuen bere arauen ilustratzeko eta nolabait ere bere ideiei legitimitate gehiago emateko. Arte poetikoak, Lapurdiko apez bati idatzi gutun baten forma duelarik, bi kantu aipatzen ditu haren araber euskal neurria ongi errespetatzen dutenak. Horietarik bat Nafarroa garaiko kantu bat da. Hona aipu gisa eskaintzen dituen bi laurkун:

And' Emili' andre gora
 Ecin diro oguiric ora
 Artoric jorra hain guti,
 Bihoa mairu herrin gora.

(...)

Aita nuen salçale
 ama diru harçale
 anayeric chipiena
 mairuetaric guençale

Lehen laurkuna —dio Oihenartek— bertso oktosilabiko emez (paroxitonoez) osatua da, eta bigarrena, berriz, heptasilabiko lerrakorrez (proparoxitonoez).

Argumentuak, ordea, bere mugak ditu: arazoa ez baita hainbeste zenbait bertsotan arau horiek errespetaturik aurkitzea.

Alabaina, euskara mintzaira posposizionala izanik, ez da harritzekoa, horrelako bertsoak kausitzen badira, bereziki bertsoaren ondarrean atzizki beraren baliatzea onartzen delarik (*zale* Oihenarten ereduari) edo are gehiago hitz bera errepikatzea haizutzen bada (*gora* nafar kantuan, nahiz batean izenondoa den eta bestean adberbioa). Ez, arazoa, Haranbururen kasuan bezala, arau horiek erregularitate aski handi batekin gauzaturik aurkitzea da, eta Oihenartek aski lan izanen zukeen hori frogatu nahi izan balu egiazki.

Gauza bera gertatzen da sinalefarekin. Oihenartek zioen euskaraz egin behar direla: «Ils [ceuz qui s'adonnent à la poésie basque] doiuent toutesfois s'assuietir aux Elisions, et aux sincerezes» (*L'art poétique basque*, 221 or.). Larramendik, ordea, bestela zioen: «una vezes se haze synalefa en concurrencia de las vocales, y otras vezes no» (*Arte de la lengua vascongada*, 378 or.). Ez da dudarik, euskal tradizioari egiazki dagokion jokabidea Larramendik ematen zuela, eta ez Oihenartek, horrek ez baitu esan nahi tradizio horri denak itsutuki jarraiki behar zitzaizkiola, eta haren ondoan beste bat, teknikoki landuagoa behar bada, ezin proposa zitekeela berrikuntza moduan.

Oihenarten asmoa horixe zela uste izateko da, baina nonbait ez zen menturatu bere ausardia ren besterik gabe agerian ematera, eta nahiago izan zuen aditzera eman euskal bertso-gintzak horrelako arauak bazituela, autore anitzek errespetatzen ez bazituzten ere.¹²

Ororen buru Oihenarten asmoa frantses olerkigintzan Malherbe batek izan zuenarekin pareka daiteke. Hark bezala mintzairaren garbia kontuan hartu nahi izan zuen Oihenartek. Euskal letretan izan dugun lehen garbizalea dugu Oihenart, garbizaletasun hori arrazoizkoa eta euskararen barnetik pentsatua izanagatik, eta ez soilik Erdararen arabera, Larramendiren ondotik eginen den bezala. Halaber Malherbek bezala bertso-gintzaren teknika landu eta aski hertsiki mugatu nahi izan zuen, lehen ikusi dugunez, eta hark bezala eredu arrazional eta logiko bat eskaini nahi izan zuen, euskararen (ustezko) ezau-garrien arabera. Alde horretarik latin-e redua zen euskarari hobekienik zihoakiona (ez aitzitik frantses olerkariena): «je conclus que ceux qui s'adonnent à la poésie basque Doivent

se conformer aux façons de Rimer latines que ie Uiens de Uous
 representer plustost qu'aux françoises». (*L'art poétique bas -
 que*, 220-221 or.)

OIHENARTEN OLERKIAK

Oihenartek arauak finkatu ezezik, olerkiak ere ondu zituen, aipatu arauak puntuz puntu errespetatuz, bai errimaren osatzeko orduan, bai sinalefen kontuan hartzeko tenorean, sekula ere huts egin gabe.

Oihenartek, ordea, ez zuen Malherbek defenditzen zuen hizkuntz soiltasuna edo naturaltasuna hainbat preziatzen. Uste dut funtsetara eta urrunxeago aipu dugun inspiraziorik ezarrikin batean, hori izan dela Oihenarti geroztik barkatu izan ez zaiona. Haren poesiak badu, alabaina, alde batetik neopetrarkisten eta beste aldetik, batzuetan, XVII. mendean Franzian modan jarri zen preziozismoaren aire bihurri, korapilotsu, behaztopagarritik zerbait.

Adibide gisa, hona 15. olerkian nola adierazten dion maite duen bihotz gogorrari, ez dituela entzun behar beste amorante baten esanak:

Zer ere zugati, nigati
 Bailedask' izterbegiak
 Gal zaitzadan eztu hargati,
 Merezi ene maitegiak:
 Aitzitik haur da zuzena,
 Zeinek baitu ogena,
 Berark dezan bak' isuna
 eta har ahalkeizuna.

Hark ze' ahal bailihotsa
 Badaidiel' uste duzua?
 Ene bihotza, haren lotsa
 Oran' eztazaguzua?
 Ikusi nahi baduzu
 Hain zail denez, zein poruzu,
 Zato, zato so' gitera:
 Banohako jaukitera.

Jauki dizut, et' ihesari
 Dema, hara, laurherroan:

Arauz, zein eder lasterkari
 Den zuri erakuts gogoan;
 Biz hala, hal' ezpad' ere,
 Etziren-ber zu batere
 Larde, gaurgoitik, oinaren
 Puntan bihotza duenaren.

Zazpikun hauei behatzea aski da ikusteko Oihenartek lizentzia poetikoa nola baliatzen zuen (ikus adibidez hirugarrenean, izenondoaren eta izenaren tokiz kanbiatzea: *eder lasterkari*, Etxeberri Ziburukoaren olerkietan ere kausitzen den lizentzia poetiko bat erabiliz), eta, oro har, nola mintzairaren orrazteko molde ohiz kanpokoa zerabilen. Hor dugu lehenik aditz trinkoen erabilpen bortxatua; hiru bertsoaldi horietan beha zenbat diren: *ledaske, lihotsa, daidi, zato, nohako, dema, dazaguzu, biz*. Horra oraino lehen bertsoaldian sintagma adjetibala (*maiteegi*) nola izen sintagma bihurtarazten duen: *gal zaitzadan ez du merezi ene maitegiak*, esan nahi baitu izenondoa aktiboki ulertarazirik (*ene maitegiak* = *ene maitasun handiegiak*). Halaber, bigarren zortzikunean, badugu gutxitan kausitzen den *hain...zein* hitzen bidez moldaturiko konparatibo korrelatua: *Ikusi nahi baduzu, hain zail denez zein poruzu*, eta hirugarrenean, ondoko bertso-hastapenera igorri adizkera jokatua: ... *ihe-sari // Dema...* (Biziki gustatzen zitzaiokeen azken baliabide hori Oihenarti, ardura erabili baitzuen).

Olerkietan zehar, asko eta asko ditugu ohiz kanpoko hitz-ordenak, irakurketa naturala (eta are gutiago kantua noski, ageri baita ez zirela bertso horiek xaramelatuz emateko eginak) oztopatzen dutenak, hala nola ondoko hau:

Egin iadanik,
 Noiz nakidina dakidan
 Iin, eta nura,
 Gorde lekura
 Eta hi han bat akidan
 (3. olerkia)

Mintzairaz landa, garai hartan European zehar baliatzen ziren olerkigaiak eta adierazpideak erabiltzen zituen Oihenartek. A. Arkoxak Mauleko biltzarrean aurkeztu berri duen ikerketa konparatiboak erakustera ematen duenez, bere garaiko

olerkigintza euskaraz adierazi nahi izan zuen Oihenartek, eta gaur egun artifizialak edo konbentzionalismo merkez eginak diruditen bertsoak, orduko olerkari handien artean ere kausitzen ziren. Horregatik gogor samarra iruditzen zaigu, bai Lafonek, eta bai Lafittek, haren lanaz eman epaia:

«Son œuvre (...) n'a pas grand'chose de personnel: elle représente un gros effort pour "mettre en basque", en les transposant, des élégies de Tibulle, Catulle, Marot et quelques autres. Il s'agit de prouver la souplesse de notre vieille langue et les ressources qu'elle offre pour un style nuancé et concis: science, pureté de langue, sens de la mesure voilent un peu ce qu'il y a de tourmenté, de lourd et d'artificiel dans ses vers.» (Lafitte, *Histoire de la littérature d'expression basque*, 1944, 38 or.).

Oihenarten poesi lan gehienak (hogeita hamar bat orotara) amodioaz dira (erlijiozko edo omenezko zenbaiten ondoan). Amodioa gaitzat hartua duten olerki guztiak, salbu urrunxeago aipatuko ditugun biga: Joana haren emazte zenaren oroitza-penetan idatzi bertsoak, eta arras beste gisa batean *Lau kardarien eresia* deitu poesia, denak poetak emazte bati egin bertsoez osatuak dira. Baina ez egiazko emazte bati, baizik eta poeta itsutzen duen Argia bati, graziaz betea den Graziana bati, edo datorren Joana bati...

Hain zuzen ere, hitz-joko zenbaiten estakuru diren emazte sinboliko batzuentzat eginiko olerki horiek dira gutiz gehiengotan ondoko kritikariek gaizkienik hartu izan dituztenak. Zergatik? Beharbada euskal poesiak arras gutxi landua izan den preziositate batez idatziak izanik, falta zaielako euskaldunei mota horretako euskal bertso gintzan gustatzen ohi zaien, doi bat larriki eginik ere, bapateko zintasun eta bizi-barnatasuna. Bigarren mailan hartzen dute olerki horiek dentsitate eta trinkotasunik, kasik orduan modan ziren paradoxa haietarik batez baliaturik esateko: ur gainaren pare gordetzen duten sakontasuna dute.

Artifizialtasuna gaitzesten dute haietan bai Lafittek, bai Lafonek, kontraste gisa Etxepare ren olerkiak dituztelarik ematen. Baina ba al du zentzurik, gaien aldetik, edo metaforetan, Oihenarten barne-nortasunaren, originaltasun edo jatortasun-

naren txerkatzea, edo haren inspirazio eskasaren salatzea? Ez dabil haien ondotik. Izatekotz beste nonbait ditu merituak, eta hain zuzen, gai eta adierazpide horiek euskal estetika batean sarrarazteko eginahalean. Ikusi dugu bertso-teknikaren aldetik zer bide erabili zuen; adierazpen-lanetan ere, txerkatzen ditu jokabide egokiak, ez beti kausituz, baina zenbaitetan, haatik, bai, hala nola atsotitzetako mintzamoldea gogora ekartzen diguten bi bertsoaldi hauetan:

Ur xortak, ardur' arduratuz,
 Harria xila zirozu,
 Ni zuri, beti bet' eskatuz
 Zintzurr' arrhetsik niagozu (1. olerkia)

Noiz ere bainaiz hauzaz orhitzen,
 Zin zinez, baniz hil-nahitzen;
 Hiltzea gaitz da, gaitzago bana
 Mait'uken, et' ez mait' izana (5. olerkia)

Dakigun bezala, Oihenartek euskal poesigintzan izan zuen eragina oso ahula izan zen eta ez da izan haren ondotik olerkari klasikorik haren ideia zenbaitetan oinarri harturik euskal poesia landu, jantzi, hitz batez, klasikorik, sortarazi zuenik. Oihenarten arte poetikoa, pixka bat Leizarragaren hizkuntz ereduaren antzera, sortu bezain laster, bihitu gabe eihartu zen landarea dugu, eta horregatik, hain zuzen, zaila zaigu hartaz iritzi erabatekorik ematea. Eredu horrek eskaini dituen fruitu bakarrak Oihenarten bertsoak berak baizik ez dira.

Lehen aipatu ditugun salbuespen moduko bi olerkiez hizño bat oraino, Oihenartek eginikoetan hoberentzat hartuak izan baitira, eta ez arrazoirik gabe, bigarrenaren kasuan bereziki.

Lehena, *Ezkontidearen hil-kexua* dugu, emaztea galdu ondoan (1653an, olerkia argitara eman baino hiruzpalau urte lehenago, beraz) idatzi izan zuena. Hain zuzen ere, oraingoan, Oihenartek egiazki hunkitzen duen norbaiten galera deitoratzen du. Egia erran, ez dakit nik, olerkiaren manera den egiazki ganbiatzen *hil-hots* horretan, edo jakinaren gainean den irakurleak dion beste begi batez behatzen. Bietarik menturaz. Ezen ez da dudarik, baldin honetan ere garaiko olerkigintzaren adierazpideak baliatzen baditu Oihenartek (*museen kontra* idatzia da olerkia, berriz ere paradoxa), beste erritmo bat eta beste

naturaltasunik ere badutela haren auhenek. Horregatik, hain segur, begi hobez ikusten zituen Lafitte batek.

Honela mintzo zaie museei bere bihotz ilundura adieraziz:

Aspaldi nola zuen norhabe
 Izan bainaiz, zuek ene jabe,
 Uste nuen nihaurk er' ekaitzak
 Jo ba nentza, neure zurkaitzak
 Zintuzkedal', eta habeak,
 Neur' aizolbe, neur' aterbeak;
 Uste nuen hala, ban' eskierki,
 Enganatu izan naiz elgerki;
 Ezi behar-beharrenean,
 Hel-helez egon naizenean
 Etzizauzte hurbiltu, ez heltu
 Aitzitik zitzauzte gibeltu:
 Utzi derautazue hiltzera
 Joana, ene bizi erazitera,
 Berainik lurrer' etorria,
 Edo zerutik igorria;
 Joan' en' emazte karioa,
 Ene bihotz' ene gogoa.

Bigarren salbuespena, Oihenarten olerkien artean ardi beltz itxuran agertzen zaiguna, *Lau karbarien eresia* dugu. Freskotasun fruitutsu batez beterikako neurtitzak dira, manierismo limar bat soiltasun itxurazko bati gaineratuz onduak, eta euskal olerkigintzan ia parekorik ez dutenak.

Bertso oktosilabikoz moldaturiko hiru puntuko 26 laurkunez¹³ egina da olerkia. Lehen esan bezala (ik. 12. oharra), Oihenarten arabera euskal bertsogintzak berezko duen egitura da hau (beste hiru olerkitan erabili zuena).

Sinbolismo pagano eta girstinoan oraturikako irudi sentzualak kausitzen dira hartan, garaiko olerkigintzan maiz egiten zen bezala. Arrats batez garbatzen ari ziren bi emazte, egarri gertaturik, abiatu baitziren zenbait aho-hezagarriren bila, hona nola gertatu ziren sagardoi batean:

Han pikotzebat baturik,
 Frutaz oro kargaturik,
 Pot eta besarkaz lotu
 Zauzko, belhaunak gurturik.

“O zuhatz orsto-zabala
 (Dioitela) luzez izala
 Horl' ukensu, horl' ekoizle,
 Orai izana bezala;

Zuhatzetan hi lehena
 Aiz, hoben' et' ederrena;
 Dohatsu hir' orsto-adarrak,
 Dohatsu hir' ekoizpena.

Etzen ez deitatzekoa,
 Noizten, frutu bizizkoa
 Eu' amasok ian zezana,
 bana, bai, o hi pikoa,

Zeren hartarik alhatu
 Zelakoz, zen herioztatu
 Eua, baita haren leinu
 Oro minberaz kotsatu

Aldiz, pikoa, higanik,
 Hil-hurrenean izanik,
 Zitikeguk, guk biziak
 Osagarri hik emanik

Pikoa emetasun emankor eta oparoaren sinbolotzat harturik, bibliako sagar galgarriaren aurka jartzen du bertso haue-tan Oihenartek, menturaz ebokazio lesbostar zenbait duelarik gogoan, Orpustanek olerki horretaz egin duen ikerketa zehatzean sumatzen duen bezala.

Lagunak, piko biltzen ari diren denboran, beste garbari bat, anbiguitate bereko egoera batean kausitzen da, arnoketa joan den etxean, dama begitartearen duen morroin batek ireki baitio atea, eta sartarazi.

Laster desagertzen da haatik anbiguitatea:

Hark [morroinak], zer zen ikasirik,
 Barnera sar erazirik,
 Esnez erregala zezan
 Bere zurati erautsirik,

Hanti-landan er' urzeki
 Zezan, gogo handireki
 Karbategira, bait' egin
 Karb' aldibat han hareki.

Gero bertzen urrundarik,
 lin-herotsa hautemanik,
 Berhez ziten, brist' elgarri
 Pot eta besark' emanik.

Garbaldi hori zer zatekeen horrela aditzera emanez, eresia (kontakizuna esan nahi du hitz horrek Oihenartentzat) modu berean jarraikitzen da, betiere olerkariak bere moldera bir-sortu giro baserritarrari darion gozoa eta gozamina adieraziz. *Ora-gauan laur karbari...*

AZKEN HITZA

Berrikitan Azurmendik argitara eman duen *Euskaldunak eta espainolak* saio-liburuan kapitulu bat bada euskal literatura-ren pobreziaz, eta luzaz izan duen izaera elizkoiaz. Egoera horren kausen artean, nobleziak eta burgeseriak euskal kulturaren aldera izan duten ezazolkeria aipatzen du, eta barnago joanik, badio, berpizkundearen garaiko kultur aldakuntzak ez ditugula euskaldunek guretu, klase buruzagiak kanpoari begira soilik, «ezorduz eta ezlekuz» ibili direlakoan kultur gaudetan. Bizkitartean Iparraldean, edo Zuberoan bederen, bestelako mugimendu baten mentura, eta abiadura ere, izan bide zen XVII. mendearen hastapen horretan.

Hain zuzen ere, hango orduko euskaltzaleak (Oihenartez kanpo: Bela, Zalgiz, eta beharbada, Oihenartek hilartitz batean, «Museen haur hazi» gisa aurkeztu zuen Arrain Zuberoako jujea ere) ez ziren eliz gizonak, baina Zuberoako herri-gizonak, edo burgesak, Oihenart bezala (ezkondu aitzin bederen), edo noble, Bela bezala. Oihenarten lanek, bai historialari gisa, bai euskalari eta euskaltzale gisa eginikoek erakusten diguten bezala, haize berri bat, pixkorgarri eta bultzatzaile zena, ekartzen zuten euskal baratzerara, orduko modernotasuna hartan sartaraziz, bai gaietan, bai haien erabiltzeko moldeetan. Zergatik horrek ez zuen segidarik izan (Egiategi eta Chaho salbuespen moduko urruneko oihartzun bakartiak, eta araberan beste maila batekoak ere, baitira)? Ez dut nik garbi ikusten.

Berrikitan Baionan aurkeztu den tesi batean, XVIII. mendean Lapurdiko lege-gizonen artean izan zen gaitzerrate-auzi baten berri ematen da. Uztaritzeko abokatu gazte batek poeta zen beste abokatu baten kontra egin zituen bertsoetan funtsatzen da auziaren kausa (1726). Bertso satiriko horiek atxikiak izan dira Uztaritzeko auzitegiaren artxiboen artean, eta haiei esker aieruz bederen sumatzen ahal da, bai euskararen aldetik eta bai bestela ere, zer mailatako kultura kausitzen zen Lapurdiko orduko jende ikasien artean.¹⁴ Ez da segurki espantuka aritzekorik, eta zinez urrun gara Oihenartengandik, (baita, egia esan, Etxeberri saratarrarengandik ere).

Ez dakit lekukotasun horrek zenbateraino orduko kultur egoera adierazten duen, baina hartan fidatu behar badugu (eta beldur naiz beste hauturik ez dugula) nola duda Oihenartek herriko jende ikasi eta jantzientzat urratu euskal ildo ordukotz jada etsia zela?

Funtsean berak adierazi zuen *Ezkontidearen hil-kexua* olerkian, zer asmo erabili zuen gogoan, artean eta zientzien izpiritua Euskal Herrira ekarriz. Honela mintzo zitzaien museei, haien Euskal Herrian hobeki ezagutarazteko izan zuen xedea garbiki agertuz:

Andreak zerbitzatu
 Zaituztet, eta nik hospatu
 Dut herri hautan zuen izena,
 Lehen guti ezagutu zena :
 Nik zuen azturak et' atunak,
 Gu baitan orano ez enzunak,
 Argitaratu 'tu ilhunbeti,
 Et' aterarik herratzeti
 Guretu, et' eman hek Euskara
 Kobla hontzalen eskuetara.

(Ezkontidearen hil eta kexua)

OIHENARTEN LANAK

Oihenarten euskarazko lanak J.B. Orpustanek prestatu argitaralpenean aurki daitezke orain, frantsesezko eta espai-

- nolezko itzulpena dutelarik. *Proverbes et poésies basques*, Editions Izpegi, Baigorri, 1992.
- L'art poétique basque*, P. Lafittek argitara eman zuen *Gure Herrian*, 1967an (195-234). P. Urkizuk euskarazko itzulpena egina du, *Hegats* (1992, 7 zk.) aldizkarian kausi daitekeena.
- Notitia Utriusque Vasconiæ* liburuaren espainolezko itzulpena, X. de Gorosterratzuk egina *RIEV* delakoan aurki daiteke 1924, 1925 eta 1926).
- S. Pouvreaurekiko korrespondentzia, M.J. Kerexetak osorik argitaratu berria du *ASJUn* (1991, 3. zk.)
- Euskaltzaindiak eta CNRSeko URA 1055 delakoak Maulen eta Donapaleun antolatu biltzarreko mintzaldien aktak 1993an argitara emanen dira.
- Bulletin du Musée basque* delakoak 1992ko 1. zenbakian baditu lau artikulu Oihenartez: biga J.M. Larre ren eskutik (bata biografiaz, eta bestea *Notitia* delakoaz), hirugarren bat, J.B. Orpustanek egina *Laur karbarien eresia* olerkiaz, eta azkena, J. Haritschelharrek idatzia, atsotitez.
- Hegats* (1992, 7 zk.) aldizkariak ere zenbaki berezi bat du Oihenartez.

1. Handik joan ondoan ere harreman hertsiaik atxiki zituen Zuberoarekin. 1641ean Oihenart igorriko zuten zuberotarrek Parisera, Zuberoako ondasun publikoen salketa ezaba zezaten eskatzera eta negoziatzera. Hiru urtez han egon zen, baina alferrik izan zen haren jarduna. Negoziazio horiek huts egin ondoan sortu zen Matalazzen jazarraldia, handik hogeit bat urtera. Ez dakigu Oihenartek zuzen zer jarrera izan zuen orduan.
2. Eneko Ezponda (Enecot de Sponde) mauletarraren kasua aipa daiteke adibidez. Higenauta, herri-tik urruntzera kondenatu zuten 1550ean, baina ondotik Joana Nafarroako erreginaren idazkari izan zen. Haren semeatarik bat katoliko egin ondoan apezpiku izan zen, eta bestea, Jean de Sponde (1557-1595), mauletarra sortzez, frantses poesia barrokoaren puntako ordezkariatarikoa.
3. Noblezia erreala (eta ez pertsonala) zen Zuberoan, hala nola Lapurdin, Nafarroan edo Biamon.
4. Oihenart estatuen sindiku egin zutelarik, Isaak Bela (nobleziaren sindikua eta higenauta) haren kargutik kenarazten saiatu zen, heren ordenako ordezkariak bakarrik hautatu zutelakoan (1625).
5. Puntu batean, ordea, arras okerrean gelditu zen, Larramendik aitzitik gauzak hobeki ikusi zituelarik. Oihenartentzat (Pouvreurentzat edo Urterentzat bezalaxe) izenak eta izenondoak (hitzak, hots, eta ez sintagmak) deklinatzen ziren euskaraz, latinez bezala. *Gizon ona* bezalako sintagma batean beraz, bai *ona* eta bai *gizon* deklinatuak ziren haren azterketan. Baina okerrak oker, horrela ere, oso politik eta jeinutsuak dira azterketa horren barnetik ematen dituen azalpenak.
6. Erran gabe doa bestela izendatzen zituela Oihenartek : *naiz, dud, adi, ezak*.
7. Oihenartek emakumeak nola irudikatzen zituen, horra hor aztergai polita, poetaren orduko giroan kokatzeko ere egokia. Ohart bedi zernahi gisaz, Oihenartek emakumeak goraiipatzen dituelarik, ez dela edertasunean gelditzen. Hona zer dioen Joanaren betegintzarreaz: *Zeren dena guzia/ Baita ber-zuhurtzia/ Eta lakintarazunez/ Orozaz gainti utzia. / Mintzatze ederretako,/ Zpritu are hobetako,/ Adimenduz, erantzun/ Nik ezin bezalako*. Ordea, emazte zenaren omenetan egnikako bertsoetan (61 urte zituen hura hil zitzaionean) bizilaguna du lehenik aipatzen, oso irudi maternalna (eta hunkigarria) emanez hartaz.
8. Ez genuke ahanzi behar, garai haietako euskal literaturaren historiografiarentzat Oihenartek eman lekukotasuna. Hari esker dakigu Jean Etxegarai bat izan zela XVI. mendean euskarazko bertsoetan antzerkiak idatzi zituena, eta haietarik bat bederen *Artzai gorria* izenekoa Donibane Garazin jokatua izan zela. Halaber, Zalaziz euskal poetaren berri Oihenarti esker soilik dakigu (haren omenetan idatzi zuen hamalaurkuna dela bide). Aipatzen duen Lograsen lanen beste berririk ere ez dugu.
9. Oihenarten terminologia baliatuko dut. Bertso lerrakorretan azentua aitzinazkenekoaren aurreko silaban da: *XXX* Aldiz bertso emeetan azentua aitzinazkeneko silabaren gainean da: *XXX*. Bertso arretan, ordea, azken silabak du azentua: *XXX*. Oihenarten arabera horiek dira euskaraz baliatuak diren (edo bederen baliatu behar liratekeen) bertso-motak. Besteak, *doNotitia* liburuan (ianbikoak eta espondeozkoak), ez baitira kasik erabiltzen.
10. Gombara Larramendiren esan hori, Oihenartek, B. Etxepareren bertso gintza kritikatzuz egiten duen honekin: «Je collige (...) du ton et de lair auquel il faisoit Chanter ses Uers, qu'il a Creu les faire masculins; mais Il s'est seruy d'une Mechante methode, qui est de faire Violence aux dernieres syllabes de Chaque Uers pour les rendre longues de breues quelles Estoint de leur nature.» (*L'art poétique basque*, 227 or.)
11. Larramendiren azentuari buruzko ideiez, eta haien balioaz, ikus Hualde 1991.
12. Oihenartek euskal bertso gintzak duen berezko egitura bat aipatzen du, egiazki euskal tradizioan jaso zuena (azentu prosodikoari dagozkion baldintzak —hemen aipatzen ez ditudanak— kentzen badira naski): «Il y une forme de quatrain qui a esté, a mon opinion, propre et particuliere a nos basques, Car le ne trouve pas quelle ait esté pratiquée aux autres langues (...) celle ou il y trois Uers d'une mesme Rime a scaouir Le premier, le deuxiesme Et le quatriesme, et le troisiésme n'a point de rime.» (*L'art poétique basque*, 220 or.)
13. Laurkunen esaten dut Oihenartek berak hala baitzioen, hirugarren bertsoak errimarik ez badu ere (*quatrain*).
14. Abokatuak gizarteko sail eskolatuenen artean ematen ditut, hala zirela (oker?) pentsatuz. Ez uste izan anitz zirela XVIII. mendearen erdialde horretan: 1741ean, bederatziz ziren Lapurdiko Auzitegian aritzen zirenak. Xehetasun hori, eta testuan aipatzen diren bertsoak (laster argitaratzekoak), *Le tribunal du bailliage du Labourd*, M. Duvigneau-Légassek aurkeztu berria duen tesian (Bordele 3ko Unibertsitatea) aurkitzen dira.